

Проблеми с иглолистните култури в България

Борислав Григоров

Преди едно хилядолетие част от българските земи са били заети от непроходима гора, носеща името *Magna Silva Bulgarica* или „Великата българска гора“ в превод от латински. Предполага се, че това е била най-обширната гора в южните части на европейския континент в онези времена. Най-общо казано, тя е покривала областта между прохода Траянови врата и днешния сръбски град Ниш, което се равнява на около 200 км разстояние по въздух – наистина обширни площи, покрити с плътна горска растителност. Според запазени свидетелства от пътуващите по древния римски път Via Militaris през XI – XII век, тази непроходима гора се е преминавала за повече от седмица.

Между другото и днес имаме запазен пряк наследник на тази гора – това е Гранитският гъб, растящ в района на село Гранит, област Стара Загора. Неговата възраст приближава 1700 години (смята се, че е поникнал през 345 г.), което го прави най-старото дърво в България. За сравнение – по-стар е не само от българската държава (681 г.), но и от Византия (Източната римска империя – 395 г.). За съжаление това е един от малкото запазани до днес свидетели за Великата българска гора.

Изсичането ѝ е започнало още през Средновековието, а този процес е бил силно интензифициран по време на Османското владичество. Горите са били разчиствани, за да се увеличават пасищата и обработваемата земя, а и пе-

щите на империята се нуждаели от огромни количества дървесина и не малка част от материала за тях е идвал от нашите земи. Изсичането на горите продължавало и след Освобождението, но младата българска държава навреме видяла опасността от ерозията и наводненията, които следвали оголването на склоновете и взела мерки за опазване на горите. През 1884 г. е приет първият Закон за горите, който поставя основите на държавната политика в тази важна за младото княжество област. Трябва да се изтъкне, че проблемите на стопанишването, развитието и ползването на горите са били доста сложни, което налага интензивни промени в законодателството и администрацията. До Втората световна

война са приети общо шест закона за горите.

През 1905 г. в Казанлък се създава първото Бюро за укрепване на пороищата и залесяването. С това се слага началото на организираните залесявания в България. Със създаването на службата по „Горско опитно дело“, на практика в

дейността по укрепване и залесяване се включва и науката. Войните, стопанските кризи, а и ред други фактори ограничавали неговия размах. По-значителни залесявания започват да се организират в периода между двете световни войни, когато се създават и първите резервати.

Актуална снимка на Гранитския дъб – най-старото дърво в България. По-старо както от Първата българска държава, така и от Византия

Борислав Григоров е доцент към катедра „Ландшафтна екология и опазване на природната среда“, част от Геолого-географския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. Фокусът на научните му интереси е към природните местообитания и промените в тях.

Най-голям интензитет на този процес обаче може да бъде отчетен след края на Втората световна война. Тоталитарната власт имаше по-големи възможности за контрол и провеждане на кампанийни мероприятия и това обхвана и залесяването, което бе вкарано в рамките на различни планови кампании. Залесяванията достигат своя връх около 70-те години на XX век. Оттогава вече е минал половин век – факт, който днес се оказва твърде важен за състоянието на тези насаждения, които покриват големи площи в страната.

Основните видове, които били използвани при залесяванията, са представители на иглолистните – предимно бял и черен бор (*Pinus sylvestris* и *Pinus nigra*), а като цяло са били засадени над 10 млн. декара нови гори.

Иглолистните култури в нашата страна, които са създадени извън ес-

Изкуствени залесявания в Искърския пролом около Гара Бов

Изкуствени залесявания по северните склонове на Мала планина (Западна Стара планина)

тествения им ареал, обаче създават специфични проблеми, представени задълбочено в труда на Попов и съавтори (*Иглолистните култури в България, създадени извън естествения им ареал, С. 2018г*). Тези култури са били засаждани основно на надморска височина до 700 m. Реално почти 70% от всички иглолистни култури в страната ни са разположени в равниннохълмистия пояс. На тази надморска височина е разпространен поясът на ксеротермните (*сухолюбиви*) гъбови гори с доминация на широколистни видове, които издържат на по-високи температури и по-ниска влажност. Надморската височина от 700 m обаче е

крайно нетипична за иглолистните култури.

Тук е мястото да кажем няколко думи за основния ареал на иглолистните в страната. Той най-общо започва след 1500 m, като съществува отделен пояс на иглолистните гори, който е най-добре развит във високите планини в България като Рила, Пирин, Витоша, Славянка, Родопите. В Стара планина например този пояс не е толкова добре изразен. Основно участие в пояса на иглолистните взимат съобществата на белия бор и на смърча *Picea abies*, а с по-второстепенно значение са съобществата на бялата мура *Pinus peuce* и чер-

ната мура *Pinus heldreichii*. Иглолистните се развиват най-добре при валежни количества от 900 до 1650 mm. Такива количества не може да бъдат предоставени на по-малката надморска височина, на която са били осъществявани основно плановите залесявания от 70-те години на XX век.

В началото на жизнения им цикъл иглолистните култури са се развивали добре, което е гарантирало изпълнението на плана и на противоерозионните мерки, поради които са били засаджани. Белият и черният бор са пионерни видове, които са бързо растящи и високопроизводителни. В естествената среда

за тях обаче трябва да има много по-висока влажност, включително и на почвата. На по-ниско белият и черният бор достигат фаза на зрялост много преди естествените гори в районите и само две десетилетия след засаждането им започват проблемите с тях.

В природата, когато нещо не е на мястото си, то губи своите естествени механизми за защита и е много по-уязвимо на външни въздействия. Комбинацията от абиотични и биотични фактори постепенно започва да влияе дегенеративно на растенията. В среда с постоянно изразени климатични промени, проявяващи се, включително

Съхнещи иглолистни култури по склоновете на планината Любаш

с повишаване на температурите и намаляване на влажността на въздуха, културите от бял и черен бор все по-трудно ще оцеляват. На по-малка надморска височина вегетационният период е и по-дълъг, което също оказва своето въздействие. Увеличените температури катализират множество биохимични и микробиологични процеси, а и повлияват положително на жизнеността на много вредители – масовото съхнене на иглолистните култури в страната е подкрепено от появяващите се короядни каламитети и болести. Короядите от род *Ips* например нарушават целостта на проводящата система на

отделните екземпляри, което води до нарушения във функционирането им. Така културите стават по-уязвими и за гъбни патогени.

Данните показват, че за периода 1990 – 2012 г. иглолистните насаждения в страната намаляват с 29 685 ха, като изсъхват най-вече културите, които са до 700 т н.в., засаджани на склонове с южно изложение – предпоставка за наличието на по-високи температури и възраст от 20 до 40 години.

Иглолистните култури в страната са свършили своето противоерозионно предназначение. Процесът им на отмиране е напълно естествен, поставени

Съхнещи иглолистни култури по склоновете на планината Стража в далечината

Съхнещи иглолистни култури в района на връх Церия (1234 m) в Мала планина (Западна Стара планина)

Съхнещи иглолистни култури в планината Кървав камък (Крайище)

Съхнещи иглолистни култури в района на връх Било (1737 m) в Кървав камък (Краище)
Снимки: авторът

в нетипична за тях среда с високи температури и ниска атмосферна и почвена влажност. Естествената регулация, осъществявана в природата, не бива да ни тревожи. На много места се наблюдават интензивни сукцесионни процеси и появата на типични видове за тези надморски височини. Така, малко по малко,

всичко започва да си идва на мястото. Подвизът, който са извършили залесителите в България, заслужава голямо уважение и ние им дължим дълбок поклон. Сега трябва да насочим мислите си към това как да управляваме тяхното наследство, за да живеем в една по-добра среда. Само времето ще покаже дали ще успеем. ■

ЛЮБОПИТНО

Емблематична пеперуга за Америка е застрашена от изчезване!

Пеперугата Монарх, известна като рекордьор по далечна миграция при насекомите в света, отдавна е станала и емблематичен вид за американския континент. Тя е описана за пръв път в науката от знаменития зоолог на XVIII век Карл Линей (лат. Carolus Linnaeus) под научното име *Danaus plexippus* от семейството на Многоцветниците (Nymphalidae) и е наречена в чест на един от легендарните герои от гръцката митология.

Пеперугата Монарх е сравнително гребна, с размах на крилата около 9 – 10.5 см. и тегло от 25 до 75 гр. Оцветена е в разнообразни ярки цветове и шарки, което се приема като предупредителна окраска към неприятелите на вида, характерна при много отровни животни. Населява в огромни популации главно американския континент от южните райони на Канада до р. Амазонка в Южна Америка. Отделни малки популации

обитават и Австралия, Азорските и Канарските острови, някои тихоокеански острови около Австралия и др. Среща се главно в открити терени с обилна тревиста и цветна растителност и се храни основно с нектар от различни растения от семейството на Млечките (Euphorbiaceae).

Това, което прави пеперугата Монарх световно известен и емблематичен вид за Американския континент, е неговата висока плодовитост и далечните му сезонни миграции. Видът има 4 поколения годишно, като първите три поколения се развиват главно през пролетта и лятото в северните райони на континента и са краткотрайни – живеят само по 2 – 3 месеца. Четвъртото есенно поколение обаче е доста дълголетно, живее около 9 месеца и то извършва далечни миграции за студените зимни месеци от северните райони на континента чак до горите на Мексико

Любимото хранително растение на пеперудата Монарх са млечките

Пеперуди Монарх по време на миграция

и Флорида, което е до 10 000 km. В едната посока. На следващата година същото поколение се завръща обратно в северните си местообитания, където снася яйцата си за първото ново северно поколение и загибва. Според изследователи на тези грандиозни есенно-пролетни прелети пеперудите летят като огромни облаци от милиони (а може би и милиарди?) индивиди със скорост до 9 км/ч без да се хранят.

По данни на различни американски природозащитни дружества и организации, от 1990 г. досега се констатира постоянно намаляване на популациите на пеперудите, както в постоянните им летни местообитания, така и по време на прелет и в зимните им местообитания. През 2016 г. това намаляване вече е достигнало до 90% редукция на популацията от преди края на XX в.! То вече е застрашително и подсказва опасност от пълно изчезване на този емблематичен вид пеперуда за Америка! Поради това Международния съюз за защита на природата (IUCN) го включва от 2022 г. в списъка на световните „Застрашени от

изчезване видове“ и апелира за бързи мерки за неговото опазване и възстановяване, доколкото е възможно. В мотивите на IUCN е записано: „Законната и незаконна сеч и обезлесяване, за да се направи място за селското стопанство и градското развитие вече е унищожило значителни площи за зимния престой на пеперудите в Мексико и Калифорния, а пестицидите и хербицидите, използвани в интензивното земеделие, убиват пеперудите и млечките, с които се хранят ларвите на пеперудата Монарх“.

Драстичното намаляване на популацията на вида вече е обединило десетки правителствени и обществени организации в защита на пеперудата Монарх в САЩ, Канада и Мексико. Според г-р Ан Уокър (D-r Ann Woker) – експерт в IUCN (Мексико) „...Толкова много хора и организации вече са се обединили, за да защитят тази пеперуда и нейните местообитания, че вече има признаци на надежда скоро да се уверим, че това емблематично насекомо се възстановява напълно“.

По Threechuger